

UDK 94:908.396

Zilola SHOMANSUROVA,
O'zbekiston Milliy universiteti "Jahon tarixi" kafedrasida o'qituvchisi

QarDU dotsenti, PhD A.Ermazarov taqrizi asosida

REFLECTIONS ON THE BORDER PROBLEMS BETWEEN RUSSIA AND SIN EMPIRES IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Annotation

The article contains a description of the agreement and protocol signed in the 60s of the 19th century between the two great powers Russia and the Sin Empire on political, social and economic issues.

Key words: Russia, Sin Empire, Beijing, Chugachak, "Aygun" and "Tianzin" treaties, Gulja, "Opium" war.

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ПОГРАНИЧНЫХ ПРОБЛЕМАХ МЕЖДУ РОССИЕЙ И ИМПЕРИЯМИ СИНА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Аннотация

В статье описываются соглашение и протокол, подписанные в 60-е годы XIX века между двумя великими державами Россией и Империей Цина по политическим, социальным и экономическим вопросам.

Ключевые слова: Россия, Империя Цина, Пекин, Чугачак, «Айгунский» и «Тяньзиньский» договоры, Кульджа, «Опиумная» война.

XIX ASRNING IKKINCHI YARMIDA ROSSIYA VA SIN IMPERIYALARI O'RTASIDAGI CHEGARA MUAMMOLARIGA DOIR MULOHAZALAR

Аннотация

Maqolada XIX asrning 60-yillarida Rossiya va Sin imperiyalari o'rtasidagi siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarni holati va chegara masalalaridagi o'zaro tortishuvlar hamda imzolangan shartnoma va protokollar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Rossiya, Sin imperiyasi, Pekin, Chugachak, "Aygun" va "Tyanszin" shartnomalarini, G'ulja, "Afyun" urushi.

Kirish. Qadimdan bugunga qadar mamlakatlar o'rtasida chegara masalalari uzoq tortishuvlar, bahs-munozaralarga sabab bo'lgan o'ta dolzarb masala hisoblangan. Xususan, Rossiya va Sin imperiyalari o'rtasida vujudga kelgan chegara uch yuz yillik tarixga ega bo'lishiga qaramasdan, aynan XIX asrning ikkinchi yarmidan to'ohiriga qadar bo'lgan vaqt mobaynida bu masala to'liq o'z nihoyasiga yetdi. Aynan, XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya va Sin imperiyalari o'rtasida chegara borasidagi tortishuvlar kelishmovchiliklarning boshlanishiga sabab bo'lib, ko'plab iqtisodiy-ichimoiy muammolarni avj olishiga olib keldi. Jumladan, Rossiya va Sin imperiyasi o'rtasidagi chegara masalalarining dolzarbligi shundan iboratki, XVIII-XIX asrlarda ushbu davlatlarning o'z hududlarini kengaytirishga intilishi kuchaydi. Bu masala nafaqat siyosiy, balki iqtisodiy va strategik jihatdan ham muhim edi. Buning asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, Hududiy kengayish va strategik manfaatlar bo'lib, Rossiya uchun muhim moliyaviy daromad manbai bo'lgan Sharqiy Sibir hududlari tomon o'z yerlarini kengaytirishi bilan boshlandi. Aynan, Sibirming Amur havzasi o'ta bo'y ser hosil yerlardan tashkil topganligi, Rossiya uchun ham Sin imperiyasi uchun ham o'ta muhim iqtisodiy hudud hisoblangan. Albatta, Rossiya imperiyasi Sibir orqali Sharqqa kengayib, yangi yerlarni o'zlashtirishni davom ettirdi. Bu imperiya o'zining Uzoq Sharq va Osiyo bilan chegaralarini mustahkamlashni istar edi. Amur va Ussuri daryolari bo'yidagi hududlar Rossiya uchun strategik ahamiyatga ega bo'lib, savdo va harbiy maqsadlarda foydalanishga mo'ljallangan. Sin imperiyasi esa an'anaviy ravishda o'z chegaralarini qattiq nazorat qilgan va G'arb davlatlari bilan aloqa qilishdan qochgan. Biroq, Sin imperiyasi janubi-g'arbiy chegaralari bo'yicha (masalan, Tibet, Turkiston) Rossiyaning kengayishidan xavotirda bo'lgan.

Ikkinchidan, savdo masalalari resurslarga, xususan, foydali qazilmalarga va savdo yo'llariga egalik qilish nuqtai nazaridan ham muhim edi. Ipak yo'li va boshqa savdo tarmoqlari strategik ahamiyatga ega bo'lib, bu ikki davlat uchun iqtisodiy jihatdan foydali bo'lgan.

Uchinchidan, chegaraviy nizolar va diplomatik munosabatlardir. XVIII asrda Rossiya va Sin imperiyasi o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri harbiy to'qnashuvlar bo'lib o'tmagan bo'lsa-da, chegaralarni aniqlash va nizolarni hal qilish uchun diplomatik muzokaralar o'tkazilgan. 1689-yilda imzolangan Nerchinsk shartnomasi chegaralarni birinchi marta rasman belgiladi. Shu bilan

birga, XIX asrning o'rtalarida, ayniqsa, Aygun shartnomasi (1858) va Pekin konvensiyasi (1860) imzolanishi bilan Rossiya Amur va Ussuri hududlarini o'z tasarrufiga oldi. Bu davrda Sin imperiyasi ichki beqarorlik va tashqi bosimlar tufayli zaiflashgan, bu esa Rossiyaga hududiy foyda olish imkonini bergan.

To'rtinchidan, geosiyosiy muvozanat va xalqaro kuchlar, XIX asrda bu masalalar dolzarb bo'lib, XIX asrning o'rtalariga kelib, boshqa Yevropa davlatlari, ayniqsa, Buyuk Britaniya va Fransiya, Sharqiy Osiyoda o'z ta'sirini kuchaytirishga urinib, Sin imperiyasiga bosim o'tkaza boshlagan. Rossiya bu vaziyatdan foydalanib, Sin bilan o'z munosabatlarini qayta ko'rib chiqishga va qulay shartlarda chegara masalalarini hal qilishga intilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya va Sin imperiyalari o'rtasidagi chegara muammolari Markaziy Osiyo, Sibir, Manjuriyaga tegishli hududlar ustidan nazorat va ta'sir doirasini belgilash masalalari bilan bog'liq edi. Ushbu davrda chegara mojarolari va muzokaralar natijasida bir qator bitimlar va shartnomalar imzolangan. Bu mavzuga doir tarixiy adabiyotlar va tadqiqotlar asosan diplomatiya, siyosiy ziddiyatlar, hududiy da'volar, va millatlararo munosabatlarga qaratilgan.

Asosiy tarixiy bitimlar: 1. Aigun shartnomasi (1858): Bu shartnoma bilan Rossiya Amur daryosining shimoliy sohilini nazorat qilishi tan olindi, bu Sin imperiyasi uchun katta hududiy yo'qotish bo'ldi. 2. Pekin shartnomasi (1860): Xitoyda bo'lgan ikkinchi afyun urushidan keyin imzolangan bu shartnoma Rossiyaga Ussuriyskiy o'lkasini berdi va Rossiyaning Uzoq Sharqdagi pozitsiyasini mustahkamladi.

3. Tarbag'atay shartnomasi (1864): Bu shartnoma bilan Sinszyan va Qozog'iston chegaralari aniqlandi, bu Markaziy Osiyo va Sibirda ikki davlat o'rtasidagi chegaralarni aniqlashga yordam berdi.

Adabiyotlar sharhi: 1. Imperializm va diplomatiya: Ushbu davrga oid adabiyotlar Rossiya va Sin imperiyalari o'rtasidagi munosabatlar kontekstida mustamlakachilik siyosatini o'rganishga katta e'tibor qaratadi. Ko'plab tadqiqotchilar bu mojarolarni Rossiyaning Sharqqa tomon kengayish strategiyasi va Sinning ichki zaifliklari bilan bog'lashadi. 2. Arxiv hujjatlari: O'sha davrga oid ko'plab bitimlar va diplomatik yozishmalar turli arxivlarda saqlanib qolgan. Ushbu hujjatlar Rossiyaning harbiy va siyosiy elitalari tomonidan olib borilgan muzokaralar va Sin imperiyasining qarshiliklari haqida qimmatli ma'lumot beradi. 3. Geosiyosiy va

iqtisodiy omillar: Rossiyaning Sin bilan bo'lgan chegaraviy ziddiyatlarida Uzoq Sharqning geosiyosiy ahamiyati va iqtisodiy foydasi katta rol o'ynagan. Ayniqsa, savdo yo'llari va tabiiy resurslarga ega bo'lish muhim omillardan edi.

Asosiy asarlar:

• "The Great Game": Bu atama XIX asrda Markaziy Osiyo va Xitoy bilan bo'lgan geosiyosiy raqobatlarini ifodalash uchun ishlatiladi. Ko'plab tarixchilar Rossiyaning Sin bilan bo'lgan chegaraviy muammolarini aynan shu raqobatning bir qismi sifatida ko'rishadi.

• "Qing China and Russia: The Unequal Treaties": Ushbu asar Sin imperiyasi va Rossiya o'rtasidagi noadlatli shartnomalarni tahlil qiladi va XIX asr oxiridagi hududiy yo'qotishlarning tarixiy kontekstini o'rganadi. Bu adabiyotlar Rossiya va Sin o'rtasidagi diplomatik ziddiyatlar, hududiy da'volar va geosiyosiy raqobatni o'rganish uchun muhim manba hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya va Sin imperiyalari o'rtasidagi chegara muammolarini o'rganish uchun tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqishda bir necha asosiy yondashuv va usullarni ko'rib chiqish lozim. Ushbu masala ko'plab tarixiy, diplomatik, huquqiy va iqtisodiy omillarga bog'liq bo'lgani uchun, keng ko'lamli va ko'p qirrali tadqiqot metodlari qo'llaniladi. Quyida mazkur mavzuni tadqiq qilish uchun asosiy metodologik yo'nalishlarni ko'rib chiqamiz:

1. Tarixiy manbalarni tahlil qilish usuli • Rasmiy hujjatlar: O'sha davrda tuzilgan davlatlararo shartnomalar, diplomatik yozishmalar va protokollar Rossiya va Sin imperiyalari o'rtasidagi munosabatlari va chegara muammolarini aniqlash uchun muhim manbalari hisoblanadi. Masalan, 1858-yil Aygun shartnomasi, 1860-yil Pekin shartnomasi kabilar. • Arxiv materiallari: Rossiya va Xitoyning milliy arxivlarida saqlanayotgan ma'lumotlar, elchilar, harbiy qo'mondonlar va boshqa davlat arboblarning hisobotlari, memorandumlari tadqiqot uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi. • Davlat nashrlari va gazetalar: Rossiya va Xitoyning XIX asrdagi nashrlarida bu masala bo'yicha rasmiy nuqtai nazarlar va muhokamalar aks ettirilishi mumkin.

2. Geografik va kartografik tahlil • Chegara xaritalari: Rossiya va Sin o'rtasidagi chegara hududlari o'zgarishini kuzatish uchun kartografik materiallardan foydalanish zarur. XIX asrda tuzilgan chegaraviy xaritalarni o'rganish, muammolar va nizoli hududlarni aniqlashda yordam beradi. • Geopolitik tahlil: Geografik joylashuvning iqtisodiy va strategik ahamiyati tadqiqot uchun muhimdir. Bu hududdagi tabiiy resurslar, savdo yo'llari va harbiy qo'nalg'alar bo'yicha izlanishlar olib borish mumkin.

3. Siyosiy tahlil va diplomatik munosabatlari

• Davlatlararo muzokaralar jarayonini o'rganish: Diplomatik yozishmalarni tahlil qilish orqali Rossiya va Sin o'rtasidagi siyosiy va diplomatik munosabatlari dinamikasini ko'rib chiqish. • Tashqi siyosat strategiyalari: Har ikki davlatning chegara muammolariga bo'lgan munosabatini o'zgarishlari, tashqi siyosat yo'nalishlari va ularning uzoq muddatli maqsadlarini o'rganish.

4. Qiyosiy tarixiy usul • Boshqa davlatlar tajribasini o'rganish: XIX asrda boshqa imperiyalar (masalan, Britaniya imperiyasi) bilan bo'lgan chegara muammolarini o'rganish orqali Rossiya va Sin o'rtasidagi vaziyatni qiyoslash.

5. Ijtimoiy va iqtisodiy tahlil • Hududiy aholi va etnik guruhlar ta'siri: Chegaraga yaqin yashovchi xalqlar va ularning etnik, madaniy xususiyatlarini o'rganish. Bu omillar Rossiya va Sin o'rtasidagi chegara muammolarida muhim rol o'ynagan.

• Savdo va iqtisodiy manfaatlar: Chegarada joylashgan savdo yo'llari, manbalari va bu hududlarning iqtisodiy ahamiyatini tahlil qilish.

6. Xalqaro huquq va shartnomalar tahlili • XIX asrda Rossiya va Sin o'rtasidagi chegara muammolari xalqaro huquq doirasida qanday hal qilinganligini o'rganish uchun o'sha davrda mavjud bo'lgan xalqaro huquqiy meyorlar va tamoyillarni tahlil qilish zarur.

Bu usullar kombinatsiyasi mavzuning ko'p qirrali tomonlarini o'rganishga yordam beradi. Tarixiy, siyosiy va iqtisodiy omillarni birgalikda tahlil qilish XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya va Sin imperiyalari o'rtasidagi chegara muammolarini chuqurroq tushunishga olib keladi.

Tahlil va natijalar. Jumladan, XVII va XVIII asrlar bu ikki yirik davlatlarning chegaralari shimoliy sharqiy va shimoliy g'arbiy hududlarda to'qnashdi. 1756-yilda Sin imperiyasining Jungariya xonligi yerlarini o'z davlati tarkibiga qo'shib olishi va bu hududlarda Sinszyan viloyati tashkil topishi natijasida, Qozoq juzlari o'z istagi

bilan Rossiya imperiyasi vassalligiga o'tishiga sabab bo'ladi. Oqibatida, ikki buyuk imperiyalarning chegaralari shimoliy g'arbiy yerlarda tutashishiga sabab bo'ldi. Chunki XIX asrning 20-40-yillarida Katta Juz qozoqlari va qirg'izlarning rus fuqaroligiga o'tishi oqibatida 1844-yili Sergiopol, 1847-yili Kopal istehkomlari barpo etilib, bu yerda Olatov okrugi tashkil topadi. Aytish mumkinki, ushbu qal'alar keyingi harbiy yurishlar uchun tayanch nuqta bo'lgan. Jarayonlarning bu asnoda rivojlanishi Xitoy tomoniga yoqmagani. Chunki Rossiya o'z istilolari bilan endi Sin'zyanga yaqin kelishi barobarida ularga bir paytlar o'lpon to'lab turgan qirg'izlarni rus fuqaroligiga olinishi chegaralarda muammolar keltirib chiqarishi tabiiy edi[1].

XIX asr xitoyliklar qozoq yerlaridagi rus mulklarining chegarasini muntazam ravishda buzib, Rossiya hududida ruxsatsiz oltin qazib olish bilan shug'ullangan. Rus kazak otryadlari ularni doimiy ravishda Xitoy hududiga qaytarishga majbur bo'ldi[2]. Shunday sharoitda ikkala tomon o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish tashabbusi bilan chiqadi. Avvalo, mazkur imperiyalar hududi Markaziy Osiyo mintaqasiga yaqinlashishi oqibatida Sankt-Peterburg hukmron doiralari Rossiyaning Sin'szyan va Markaziy Osiyo bilan savdo aloqalarini xavfsizligini ta'minlash va mustahkamlashga harakat qiladi. Shu jihatdan 1850-yil 25-iyulda imzolangan "G'ulja traktati" Rossiya va Xitoyning O'rta Osiyodagi savdo aloqalarini qonuniy mustahkamlash va rivojlantirishda dastlabki qadam bo'ldi. 1852-yil 5-fevralda imperator Nikolay I G'ulja shartnomasi hamda G'arbiy Xitoy bilan quruqlikdagi savdo qoidalarni imzolaydi[3]. Shartnomaga asosan karvon boshliqlari ma'lum shaharlarda mahsus ruxsatoma biletlarini olgan holda Xitoy hududiga kirish va u yerda savdo qilish huquqiga ega bo'ldilar. Shu bilan birga Sin imperiyasi G'ulja va Chuguchak shaharlarida rus konsulligi ochilishiga ruxsat berib, I.I.Zaharov va A.A.Tatarinovlar birinchi konsullar etib tayinlandilar.

Ammo, "G'ulja shartnomasi" o'rtadagi iqtisodiy-siyosiy va chegara masalalarini to'la qonli yechim topishiga sabab bo'lmadi. 1855-yilda xitoyliklar Chuguchakdagi rus savdo punkтини yoqib yuborishdi. Shunday qilib, ikki davlat o'rtasidagi o'sha paytga qadar allaqachon shakllangan, ammo hali demarkatsiya qilinmagan chegarani hal qilish masalasi dolzarb bo'lib qoldi. Natijada ular o'rtasidagi chegara masalalari va bu yerda istiqomat qiluvchi xalqlarning ichimoiy-iqtisodiy va siyosiy masalalari eng dolzarb mavzuga ayladi[4]. Oqibatida, 1858-yilda "Aygun" va "Tyanszin" shartnomalarini imzolab, unda Sharqiy Sibir gubernatori N.N. Muravyov va Xitoy komissari - "general-adyutant, saroy zodagoni, Amur bosh qo'mondoni, knyaz Yi Shan" Aygun shahrida "Amurning chap qirg'og'ini Rossiyaga qaytarish, rus-xitoy ittifoqini tashkil etish to'g'risida" shartnoma imzoladilar. Ussuri mintaqasida va Amur, Sungari va Ussuri daryolari bo'yab savdoga kelishildi[5].

Biroq, Aygun shartnomasiga ko'ra, 1689 yildagi Nerchinsk shartnomasiga binoan Xitoyga cheklangan suverenitet shartlari bilan berilgan rus erlari Argun va Amurning o'ng qirg'og'i Rossiyaga qaytarilmadi. Shunday bo'lsa-da "Aygun" shartnomasi ikki davlat manfaatlarini asosida bo'lib, G'arb davlatlarini Xitoy va Rossiyaning umumiy mulki bo'lgan Aygun hududiga bostirib kirishiga qarshi qaratilgan edi. Chunki, Aygun daryosi Rossiya uchun katta siyosiy-iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lib, Tinch okeani havzasiga chiquvchi yagona arzon suv savdosi yo'li edi. Ammo, Xitoy armiyasining Angliya va Fransiya bilan urushdagi mahalliy muvaffaqiyati Sin hukumatini Aygun va Tyanjin shartnomalarini qonuniy kuchga ega emas deb e'lon qilishiga va Amurning chap qirg'og'ini Rossiyaga qaytarishni amalda rad etishiga olib keldi. Sin hukumatining dalillari shundan iborat ediki, birinchidan, shartnoma tuzgan shahzoda Yi Shan go'yo bunday vakolatga ega emas, ikkinchidan, shartnoma Sin imperiyasining davlat muhri bilan muhrlanmagan emas edi[6].

Biroq, ikki imperiya o'rtasida 1860-yilda Pekin shartnomasi imzolab, u 1858-yillarda imzolangan "Aygun" va "Tyanszin" shartnomalarini to'ldiruvchi hamda davomi sifatida ko'rildi. Pekin shartnomasi Rossiya imperiyasi uchun yirik diplomatik yutuq bo'ldi. Hozirgi kun tadqiqotchilaridan, jumladan, tarix fanlari doktori K.SH.Xafizovanning fikriga ko'ra bu shartnoma ikki tomon uchun teng huquq asosida bo'lmagan deb aytadi. Sababi, Rossiya imperiyasi manfaatlarini asosida shakllangan Pekin shartnomasini Sin imperiyasi tomonidan e'tirozsiz imzolaishiga bir qancha tarixiy omillar sabab bo'ldi.

Bunga, birinchidan, 1856-1860-yillarda G'arb davlatlari va Sin imperiyasi o'rtasida bo'lib o'tgan ikkinchi "Afyun" urushida inglizlardan mag'lub bo'lishi bo'lsa, ikkinchidan, 1850-1864-yillar mobaynida bo'lib o'tgan "Taypin" va Sharqiy Turkistondagi musulmon

xalqlarining milliy-ozodlik harakatlari Sin imperiyasini zaiflashishiga sabab bo'ldi va Sin imperiyasining oldingi qudratini yo'qotishiga olib keldi. Bu voqealar o'z navbatida "Afyun" urushida g'olib bo'lgan G'arb davlatlari Angliya va Fransiya Xitoy hududida katta iqtisodiy imtiyozlarga ega bo'lishiga, Sin imperiyasini siyosiy-iqtisodiy tomondan zaiflashishiga hamda Jahon siyosiy maydonida o'z mavqeyini pasayishiga olib keladi. Rossiya imperiyasi bu qarama-qarshilikda ochiq ishtirok etmadi, lekin o'zining milliy manfaatlariga ega edi. Xususan, Nerchinsk shartnomasini qayta ko'rib chiqish va Xitoy bilan bahsli hududlarda chegaralarni o'rnatish, Angliya va

Fransiyaning Osiyo-Tinch okeani mintaqasiga haddan tashqari ta'sirini oldini olish, savdo imtiyozlarini olishdan iborat edi.

Xulosa. Umuman olganda, Sankt-Peterburg shartnomasi ikki mamlakat o'rtasidagi chegara masalalarini ohiriga yetkazdi. Chegarada istiqomat qiluvchi aholilarning ijtimoiy masalalari bilan bir qatorda o'rtadagi iqtisodiy masalalar, elchihonalarning tashkil etilishi ularning imtiyozlari haqida keng ko'lamdagi kelishuvga erishildi. Bu esa o'z o'rnida kelguvsidagi rus-xitoy kelishuvlari uchun namuna bo'ldi. Ikki mamlakat o'rtasida bir necha yillar davomida chegara masalalari va savdo aloqalari borasidagi totrishuvlar shu tariqa o'z nihoyasiga yetdi.

ADABIYOTLAR

1. Urakov D.J. Turkiston general gubernatorligining qo'shni davlatlar bilan siyosiy va iqtisodiy va ichtimoiy aloqalari (1867-1917 yy.).- Toshkent, 2021.-31-32 b.
2. Ганиев Р.Т. Политика России и Китая в Центральной Азии. Издательство Уральского университета.: Екатеринбург,2017.-30 ст.
3. Urakov D.J. Turkiston general gubernatorligining qo'shni davlatlar bilan siyosiy va iqtisodiy va ichtimoiy aloqalari (1867-1917 yy.).- Toshkent, 2021.32 b.
4. Ганиев Р.Т. Политика России и Китая в Центральной Азии. Издательство Уральского университета.: Екатеринбург,2017.-30 ст.
5. Темников Е.Г. Территориальный вопрос в межгосударственных отношениях России и Китая во второй половине XIX века. Учётные записки Казанского государственного университета. Том 149, 2007.С. 205.
6. Никашкин А. А., Федоров В. Г. Обзор внешнеполитического взаимодействия России и Цинской империи (конец XVII – вторая половина XVIII вв.): демаркационный аспект. ФГБОУ ВО «Мордовский государственный университет им. Н. П. Огарёва», Саранск, Россия-2021. С.37.